

Matjaž Babič

Kvintilijan in latinsko glasoslovje

Pričujoči prispevek ni namenjen podrobni predstavitvi poglavij iz Kvintilijanove *Institutio oratoria*, v katerih se obravnavajo slovnična vprašanja, ampak predvsem nekaterim mestom, ki jih tovrstne predstavitve navadno preskočijo ali zanemarijo, čeprav so dragoceno gradivo za preučevanje zlasti glasovne latinskega jezika, predvsem izgovarjave in naglasa. Obe vprašanji sta bili ves čas pri srcu tudi našemu slavljencu, ki se mu zahvaljujem za spodbudo k ukvarjanju z jezikoslovnimi vidiki teh vprašanj.

I. Daljša sklenjena slovnična poglavja

Slovničnim vprašanjem se je Kvintilijan v delu *Govorniška vzgoja* podrobneje posvetil dvakrat: v uvodnem opisu začetnega izobraževanja prvi (I.4–9)¹ in drugič tik pred koncem dela (XII.10.27–34) v obravnavi govorniških slogovnih zvrsti. Zlasti prvi pregled je razmeroma dolg, priča o velikem pomenu, ki ga je Kvintilijan pripisoval pouku slovnice in slovstva. Novodobno razpravo o »slovničnih poglavjih« I. knjige je podžgal M. Nettleship v svoji razpravi o latinski slovnici v 1. stol. po Kr.² V njej je zagovarjal stališče, da sta poglavji 4 in 5 (vsaj do V.54) samo povzetek slovnice Remija Palajmona, medtem ko je naslednje poglavje (V.55–VI.27) povzeto po delu Plinija Starejšega *De dubio sermone*. Kvintilijanu je torej odrekel ustvarjalnost, deloma celo lastno stališče o vprašanjih, ki jih obravnava. Odziv filologov na njegovo razpravo je bil močno odklonilen, zlasti prepričljivo je njegovo razlago ovrgel F. Colson v

¹ V zadnje poglavje je vključil kratko obravnavo basni, prve izmed retoričnih predvaj in nam s tem dal vedeti, da je po njegovem mnenju basen edina predvaja, ki bi jo še lahko zaupali učitelju slovnice in slovstva, medtem ko je za vse ostale, od poročila (*narratio*, II.4.2) naprej, pristojen učitelj govorništva.

² Nettleship, »The Study of Latin Grammar among the Romans in the first century A. D.«, 189 in sl.

dveh člankih («Some Problems in the Grammatical Chapters of Quintilian» in «The Grammatical Chapters in Quintilian I.4–8»).

Druga od spornih značilnosti je členitev slovnice: slovnica (γραμματική) se je delila na več delov, v njih lahko vodimo poglavitne naloge učitelja slovnice in ne zametka učnega načrta za ta predmet. Colson opozarja, da je teh delov pri Dioniziju Tračanu šest delov,³ medtem ko Kvintilijan podobno kot Varon navaja samo štiri.⁴ Ta razkorak Colson razlaga kot posledico razlik v odnosu do pouka: tekstnokritično popravljanje besedila ni večšina, ki naj bi se je učenci učili v šoli, ampak delo, ki ga mora opraviti učitelj, ko pripravlja besedila za pouk. Von Fritz navaja še en razlog: Dionizij Tračan je imel v mislih slovničarja Aristarhovega kova, medtem ko je dal Kvintilijan prednost poučevanju, zato se tekstna kritika pri njem umakne v ozadje.⁵

Glede na obseg snovi v »slovničnih poglavjih« je moč sklepati, da je Kvintilijana »jezikovni« del⁶ zanimal bolj od »književnega«. O tem, zakaj je posvetil slovnici in slovstvu (če tako prevedemo izraz γραμματική) toliko več pozornosti kot ostalim predmetom, je bilo tudi že veliko zapisanega.⁷ Dodati je moč še, da je govorništvo vsekakor večšina sporazumevanja in sporočanja, zato bi bilo nenavadno, če bi jo Kvintilijan obravnaval enako mačehovsko kot glasbo (I.10.9–33) ali telovadbo (I.11.15–19). To sta vendarle samo pomožni vеди, medtem ko je pouk slovnice in slovstva temelj, na katerem se zgradi bodoči govornik. Kot poudarja von Fritz,⁸ je hotel Kvintilijan preseči običajni pouk slovnice in učitelju priporočil, verjetno samo za delo z najbolj nadarjenimi učenci, med katere spada njegov nadebudni govornik, tudi nauk o etimologiji in štirih osnovnih merilih jezikovne pravilnosti. A tudi v »slovničnih poglavjih« nikakor ne gre samo za pregled snovi, čeprav utemeljitve in spodbude za učenje niso tako zelo v ospredju kot pri ostalih. Nasprotno: v njih je marsikaj, za kar si ne moremo predstavljati (in tudi Kvintilijan si gotovo ni), da bi učitelj razlagal pri pouku. Ravno z razlago takih podrobnosti bi zagrešil napako, ki jo sam graja pri učiteljih govorništva (XII.11.14–15):

³ Colson, »The Grammatical Chapters«, 35 in sl.

⁴ Po Mariju Viktorinu; Keil, *Grammatici Latini*, 4. Ta ugotovitev bi se lahko dodatno upoštevala tudi pri razreševanju dvomov o pristnosti današnjega besedila slovnice Dionizija Tračana. Swiggers, *De Tékhne Grammatiké*, XXVI–XXIX, v svojem pregledu zadevnih vprašanj ne omenja.

⁵ von Fritz, »Ancient Instruction«, 362 in sl.

⁶ Clarke, *Quintilian: A Biographical Sketch*, 26.

⁷ Clarke, *Quintilian: A Biographical Sketch*, 26, to vprašanje osvetli tudi z osebne strani. Če je bil Kvintilijan vsaj nižjih stopenj izobraževanja deležen še v rodni Hispaniji, bi lahko na to razlago navezali tudi, da je bil tam gotovo pri učitelju branja in pisanja (*litterator*), a kot nadarjen učenec je verjetno zelo zgodaj prišel k pouku slovnice in slovstva (gramatiku). Če je tudi pouk na tej stopnji še obiskoval v Hispaniji, morda, ko piše o pouku pri gramatiku, pri sebi obuja spomine na šolo v domačem kraju.

⁸ von Fritz, »Ancient Instruction«, 345–52.

Sed culpa est in praeceptoribus prima, qui libenter detinent, quos occupaverunt, partim cupiditate diutius exigendi mercedulas, partim ambitione, quo difficilium videatur esse quod pollicentur, partim etiam inscientia tradendi vel neglegentia.

A krivi so najprej učitelji, ki radi zadržujejo učence, ki so jih enkrat dobili v roke, deloma v želji, da bi dalj časa pobirali svoje ubogo plačilo, deloma iz nečimrnosti, da bi se tisto, kar obljublajo, zdelo težavnejše, deloma pa zaradi neznanja ali nevestnosti pri poučevanju.

Drugače kot pri geometriji/matematiki in glasbi, kjer ne podaja vsebine predmeta, ampak samo utemeljuje korist pouka – na eni strani prenos (transfer) spretnosti,⁹ na drugi strani posamezni deli učne snovi, ki pridejo učencu prav v poznejši sodni praksi (npr. v pravnih o zemljiški posesti in denarnih zadevah).

V drugem obsežnejšem »slovničnem« delu, ki ga najdemo v XII. knjigi, je govora o glasovni razliki med slušno podobo latinščine in grščine. Napisan je v ne ravno najbolj razumljivem jeziku, zato je bil deležen številnih tekstnokritičnih predlogov za izboljšavo.¹⁰ Odkar je Emma A. Hahn prepričljivo ovrgla staro razlago, po kateri naj bi Kvintilijan v latinščini pogrešal znamenja za pridihnjene zapornike kot *ph*,¹¹ velja, da se po njegovem mnenju grščina sliši lepše od latinščine, ker ima glasova, ki ju zaznamujeta črki *ç* in *v*.

II. Izgovarjava k in g

V I.11. 4–5 Kvintilijan bodočemu govorniku priporoča šolanje v odrski igri. Učitelj igre:

in primis vitia, si qua sunt, oris emendet, ut expressa sint verba, ut suis quaeque litterae sonis enuntientur. Quarundam enim vel exilitate vel pinguitudine nimia laboramus, quasdam velut aciores parum efficimus et aliis non dissimilibus sed quasi hebetioribus permutamus. Quippe et rho litterae, qua Demosthenes quoque laboravit, lambda succedit, quarum vis est apud nos quoque, et cum c ac similiter g non evaluerunt, in t ac d molliuntur.

naj predvsem popravi morebitne govorne napake, da bodo besede jasno izražene, da se bo vsaka izgovarjala z glasovi, ki pripadajo vsaki črki. Pri nekaterih imamo namreč težave, ker so prešibki ali premočni, drugih, ki so takorekoč ostrejši, ne izgovorimo do konca in jih zamešamo z drugimi,

⁹ Laing, »Quintilian, the Schoolmaster«, 517–18.

¹⁰ Colson, »Some Problems«; Coleman, »Two Linguistic Topics«.

¹¹ Hahn, »Quintilian on Greek Letters«, 26–27.

ki so jim podobni, toda blažji. Saj tudi črko *rho*, ki je imel z njo težave že Demostenes, zamenja *lambda* – obe imata enako (glasovno) vrednost kakor pri nas – in ko *c* in podobno *g* ne prideta do veljave, se omehčata v *t* in *d*.

Kot na drugih mestih, kjer nanese beseda na jezik, je tudi tukaj precej nejasnega: v prvem delu gre nedvomno za izgovarjavo *l* namesto *r*, kar daje vtis, da ima Kvintilijan v mislih odpravljanje običajnih govornih napak. Toda v nadaljevanju se znajdemo pred uganko: ker danes ni znana govorna napaka, pri kateri bi kdo (razen otroka, ki se šele uči govoriti) *k* dosledno izgovarjal kot *t* in *g* kot *d*, se ponuja možnost razumeti drugače: kaj, če je Kvintilijan slišal tako izgovarjavo samo v nekaterih položajih in ne pri vsakem primeru *k* in *g*? Tudi če si ne bi posebej zapomnil besed, bi bilo docela možno, da je slišal koga izgovoriti *Cicero* na način, ki se mu je zdel prej [*Titero*] kot [*Kikero*], in *genus*, ki je zvenel kot [*denus*].

Ta trditev je nedvomno tvegana in še zdaleč ne samoumevna. Ne ujema se namreč s tistim, kar nam o mehčanju *k* in *g* pred sprednjimi samoglasniki poročajo antični slovnicearji. Upošteva njhova poročila pravi Allen, da je mehčanje izpričano šele v 5. stoletju.¹² Tudi Sommer in Pfister te možnosti za klasično dobo ne dopuščata.¹³ Četudi izrecnega pričevanja za kaj drugega ni, je vendarle prav mogoče, da se je ta dolgotrajni in postopni premik, ki se je končal ob koncu antike, začel že najmanj kakšno stoletje prej. Zato je slovnica LHS nekoliko prožnejša: začetek sklopa sprememb, ki latinščino oddaljujejo od klasične glasovne podobe postavlja v 3. stoletje, vendar daje vedeti, da je prišlo mehčanje *k* in *g* pred sprednjimi samoglasniki na vrsto kot zadnja izmed naštetih sprememb.¹⁴

Vsemu temu navzlic bi se dalo trditev, da Kvintilijan tukaj govori o mehčanju, morda zagovarjati z več vidikov:

1. Zgodovinski vidik: da razlika v izgovarjavi tudi v klasični latinščini ni bila čisto brez veljave, pričajo primeri, v katerih *e* v prvem zlogu pred velarnim *l* ne preide v *o* in nato v *u*, kot je pravilo, če stoji pred njim *c*. Razlog za to izjemo bi bil disimilacijski vpliv sprednjega (»omehčane-ga«) glasu *k*. Allen ta vpliv ponazarja s primeri **helos* > *holus* in **pelsos* > *pulsus* proti **scelos* > *scelus* in **celsos* > *celsus*.¹⁵

¹² Allen, *Vox Latina*, 15.

¹³ Sommer in Pfister, *Handbuch der lateinischen Laut- und Formenlehre*, 140: »Predvsem pa je napak pripisovati klasični latinščini izgovarjavo *c* pred svetlimi samoglasniki kot [ts], tudi tukaj je bil [k]. /.../ Tudi latinski slovnicearji ne vedo nikjer ničesar povedati o kakšni znatni razliki v izgovarjavi;« prevod avtor prispevka. Glede na to, da se tukaj izključuje samo »znatna« razlika, najbrž dopuščata možnost, da je obstajala vsaj položajna različica.

¹⁴ Leumann, Hofmann in Szantyr, *Lateinische Grammatik*, 51: »in nazadnje prehod *g* pred *e, i* v sičniški glas;« prevod avtor prispevka.

¹⁵ Allen, *Vox Latina*, 15. Vendar ni moč reči, da bi ta vpliv deloval povsod: je tudi *per-culsus* za *per-cello*, čeprav morda pod vplivom sestavljenk kot *ex-pulsus*.

2. Fonološki vidik. Ta omehčana glasova v latinščini (tudi pozne antike) še nista postala polnopravna fonema, ampak sta dolgo obstajala kot položajni različici (alofona). Ni razloga, da ne bi določena razlika v izgovarjavi *k* (s fonetičnega vidika) obstajala ves čas, saj jo je moč opaziti tudi danes v vseh evropskih jezikih. Tega konec koncev ne taji nihče, niti Allen¹⁶ niti Sommer in Pfister.¹⁷ Kot kažeta slikovni ponazoritvi zlogov *ka* in *ke* v dodatku, tudi slovenščina ni izjema. John J. Ohala v razpravi »Phonetics and Historical Phonology« spričo tovrstnih razlik razmišlja, kako nenavadno je pravzaprav, da glasovne spremembe skozi čas ne potekajo veliko hitreje,¹⁸ še zlasti ker laboratorijski poskusi kažejo, da ljudje posamičnih, ločenih zlogov ne prepoznavajo tako dobro kot takrat, ko so povezani v besede. Pri enem izmed navedenih poskusov je imela npr. skoraj polovica udeležencev zlog [*ki*] za [*ti*]. Položajne in druge razlike torej ves čas obstajajo, le da nimajo dovolj teže, da bi lahko povzročile prehod k drugim fonemom. Eden od razlogov za težnjo k ohranjanju kategorije je tesna zveza med glasovno podobo in pomenom jezikovne prvine, ki omogoča jezikovno sporazumevanje tudi, kadar je slušna podoba besedila zabrisana in pomanjkljiva. Precej k temu gotovo pripomore tudi glasovna podobnost med besedami, ki so med sabo povezane (notranja prisila vzorca).¹⁹

V latinščini se je razlika, ki je obstajala ves čas, skozi stoletja krepila in do konca antike dosegla veljavo fonološke značilnosti: glas, ki se je udejanjal, je bil bližje razločevalnemu naboru sičnika kot nekdanjega zapornika.

3. Za obravnavano mesto pri Kvintilijanu je zanimivo stanje pred fonološkim prehodom: v tem »prehodnem« obdobju je glas še spadal v nabor lastnosti (fonem) *k*, vendar se je nekoliko razlikoval od običajne izgovarjave (t.j. izgovarjave pred srednjim ali zadnjim samoglasnikom). Rimljanu z nekoliko ostrejšim posluhom pri pozornem poslušanju taka razlika ne bi ušla, a bi nanj naredila kvečjemu vtis pomanjkljive izgovarjave.²⁰ Goltnik *k* bi se že mehčal, vendar je bil šele na prvi stopnji: mesto zapore v ustni votlini bi se že premaknilo, toda zapora bi bila še vedno trdna in se še ne bi zrahljala, tako da bi iz zapornika nastal sičnik/

¹⁶ Allen, *Vox Latina*, 14, navaja angleško razliko pri izgovarjavi soglasnika v *kit* : *cat*.

¹⁷ Navajata podobno razliko v nemškem *Kind* – *Kalb* – *Kuh*; Sommer in Pfister, *Handbuch der lateinischen Laut- und Formenlehre*, 140.

¹⁸ Ohala, »Phonetics and Historical Phonology«, 674: »Bi lahko bilo to sočasno variiranje v resnici glasovna sprememba, ki jo opazujemo »v živo«? Z logičnega vidika bi bilo to težko sprejeti, saj bi, če bi bilo tako, ugotovili, da poteka glasovno spreminjanje z veliko hitrejšim tempom, kakor mislimo zdaj – pravzaprav več redov velikosti hitreje od tistega, kar kažejo sedanji podatki;« prevod avtor prispevka.

¹⁹ Bybee, *Phonology and Language Use*, 21: »Jezikovne enote niso shranjene v dolgem, nestrukturiranem seznamu. Za ustvarjanje strukture pri skladiščenju se uporabljajo pravilnosti in podobnosti, ki jih je moč opaziti v jezikovnih enotah;« prevod avtor prispevka.

²⁰ Kvintilijan, ki ni bil rojen Rimljan ali Italik in je bil iz Hispanije vaju morda nekoliko trše izgovarjave, bi lahko tako razliko opazil še prej.

pripornik. Glas še ne bi bil pravi *t* ali *g*, toda govorniku bi se že zdelo, da je bližje zobniku kot goltniku. A do prave glasovne spremembe, tj. take, da bi pustila sledi v ureditvi fonemov, je bilo še daleč.²¹

4. Kvintilijan je imel izjemen jezikovni posluš in je menil, da si vprašanja zvočne podobe zaslužijo vso pozornost:
- a) V nekrologu za svojima prezgodaj umrlima sinovoma (uvod v VI. knjigo) je pri starejšem posebej pohvalil lep glas ter jasno in polno izgovarjavo tako latinščine kot grščine (VI, *Prooem.* 11): »Dano mu je bilo tudi vse tisto, kar prinese sreča: prijeten, zvonek glas, ljubka govornica in jasna, natančna izgovarjava vseh glasov v obeh jezikih, kot da bi bil rojen za oba.«²²
 - b) Že od učencev pri pouku branja zahteval jasno izgovarjavo z jakostjo, primerno za javni nastop (I.1.33): »Branje naj bo torej najprej zanesljivo, šele nato povezano; naj bere počasi tako dolgo, dokler se z vajo ne bo povečala zanesljivost brez napak.«²³
 - c) Zavedal se je, da je zlogov po dolžini več vrst kot samo dve metrični, namreč dolgi in kratki (IX.4.84): »Morda ni brez pomena tudi, da obstajajo zlogi, ki so daljši od dolgih, in krajši od kratkih; tako da – četudi ni videti, da bi lahko imeli več od dveh časovnih enot ali manj od ene in so zato v metriki vsi dolgi in vsi kratki zlogi enaki med sabo – je vseeno notri skrito nekaj, kar je odveč ali manjka.«²⁴
 - č) Prav tako se ni mogel zares sprijazniti z dogovorom, po katerem se lahko zadnji zlog v prozodični enoti šteje za dolgega, tudi kadar v resnici ni (IX.4.93): »Prav tako je najtrdnjša klavzula iz dolžin, a izide se lahko tudi s kračinami. Saj ne, da ne bi vedel, da se kračina na koncu priznava za dolžino, ker nastaja vtis, da se ji doda nekaj tistega praznega presledka, ki sledi. A če zaupam svojim ušesom, vem, da še zdaleč ni vseeno, ali je zlog, ki zapira enoto, zares dolg ali pa samo velja za dolgega. In *dicere incipientem timere* ni tako polno kakor *ausus est confiteri*.«²⁵

²¹ Tu bi veljalo v posebnem primeru, kar pravi na splošno Ohala, »Phonetics and Historical Phonology«, 676: »Variiranje v območju ustvarjanja glasu samo na sebi ne predstavlja glasovne spremembe, ker ni nobene spremembe v izgovorni normi;« prevod avtor prispevka.

²² *Etiam illa fortuita aderant omnia, vocis iucunditas claritasque, oris suavitas et in utracumque lingua, tamquam ad eam demum natus esset, expressa proprietatis omnium litterarum.*

²³ *Certa sit ergo in primis lectio, deinde coniuncta, et diu lentior, donec exercitatione contingat emendata velocitas.*

²⁴ *Sit in hoc quoque aliquid fortasse momenti, quod et longis longiores et brevibus sunt breviores syllabae: ut, quamvis neque plus duobus temporibus neque uno minus habere videantur ideoque in metris omnes breves omnesque longae inter se ipsae sint pares, lateat tamen nescio quid quod supersit aut desit.*

²⁵ *Clausula quoque e longis firmissima est, sed venit et in breves, quamvis habeatur indifferens ultima. Neque enim ego ignoro in fine pro longa accipi brevem, quia videtur aliquid vacantis temporis ex eo, quod insequitur, accedere: aures tamen consulens meas intellego multum referre, verene longa sit, quae cludit, an pro longa. Neque tam plenum est »dicere incipientem timere« quam illud »ausus est confiteri«.*

Če spričo naštetega podpremo domnevo o mehčanju že v Kvintilijanovem času, moramo pojasniti, kako je mogoče, da so slovničarji ta pojav opazili šele v 5. stoletju. Razlogov bi bilo več:

1. Pri slovničarjih je nekoliko močneje kot Kvintilijanu prihajala do izraza vezanost na »črko«, tj. prepričanje, da se nabor črk ne razlikuje od nabora jezikovnih glasov.²⁶ Kvintilijan je dajal za mestoma posluhu vendarle prednost pred slovnično teorijo. Coleman končuje razpravo o Kvintilijanovih slovničnih poglavjih v I. in XII. knjigi z ugotovitvijo: »Nekaj ironije je v dejstvu, da bi avtorja, ki je lahko v eni zvezi tako prepričljivo razpravljaj o statusu /w/, to, da je verjetno pravilno opazil komaj slišni učinek /q/ na sledeče samoglasnike, zavedlo tako, da je prekršil lastna načela zlogovne.«²⁷
2. Okrepitev sičniške prvine v *k* in *g* pred sprednjimi samoglasniki bi bila lahko posledica splošnega premika v samoglasniški ureditvi pozne latinščine: dolžina se je kot bistvena lastnost postopoma umikala, namesto nje se je uveljavljala samoglasniška odprtost. Ko je ta dokončno postala razločevalna in je potisnila dolžino na obrobje med ostale ne-bistvene lastnosti, je – zdaj pomembnejši – vpliv samoglasniške odprtosti na predhodni soglasnik prispeval še zadnji sunek, ki je dotlej velarni glas dokončno potisnil na sičniško stran.
3. V celotni ureditvi soglasnikov bi lahko bilo s tem povezano postopno opuščanje labialne prvine labio-velarov, zaradi katerega so ti glasovi drug za drugim prehajali med običajne goltnike. Nabor besed z velarnim zapornikom se je povečal in porušil ravnotežje v soglasniški ureditvi. Tudi pri razlagi tega pojava si lahko zgodovinsko glasoslovje pri razlagi tega pojava pomaga s Kvintilijanom, ki nam je ohranil eno izmed Ciceronovih šaljivih besednih iger (VI.3.47):

Quae Ciceroni aliquando, sed non in agendo exciderunt, ut dixit, dum is candidatus, qui coqui filius habebatur, coram eo suffragium ab alio peteret: »Ego quoque tibi favebo.«

kakor je nekoč – vendar ne v govoru – ušlo Ciceronu, da je, ko je kandidatu, po splošnem mnenju kuharjevemu sinu, ki je vpričo njega prosil nekoga drugega za glas na volitvah, rekel: »Ego quoque tibi favebo.«²⁸

Kvintilijanu se je zdelo posebej pomembno, da Ciceron tega ni naredil v javnem nastopu, ampak se mu je malodane zareklo v zasebnem pogovoru. To bi

²⁶ Tako Dionizij Tračan (10), namesto da bi grškim samoglasnikom priznal dvojno trajanje v celoti, piše o dolgih, kratkih in dvotrajnostnih (διχρονα) črkah. Kako nenavadne posledice je lahko imela taka predstava o jezikovnih glasovih, nazorno prikazuje Coleman, »Two Linguistic Topics«, 15 in sl.

²⁷ Coleman, »Two Linguistic Topics«, 18; prevod avtor prispevka.

²⁸ (= ego, coque, tibi favebo).

kazalo na razliko med oblikama *allegro* in *lento*, od katerih se prva uveljavlja v hitrem in druga v počasnem govoru. V hitrem govoru je bila glasovna razlika med *coque* in *quoque* očitno že tako neznatna, da se je v hitrem govoru ni več slišalo.

III. Naglaševanje

Ker spor o temeljni naravi latinskega naglaševanja še ni končan, je za vsakogar, ki piše o njem, pošteno do bralcev najprej povedati, na kateri strani stoji. Pridružujem se stališču, da je imela latinščina v klasični dobi dinamični (netonemski) naglas. Naj rimski slovničarji še tako trdijo, da ni bil nič drugačen kot v grščini, so njihova pričevanja pričevanja skrajno sumljiva, kot poudarja Allen.²⁹

Četudi ima Kvintilijan sam, enako kot sodobniki, iz grščine izvirajočo trojno naglaševanje za nesporno (npr. XI.3.17), po drugi strani ni dvoma, da je pod izrazom *gravis* razumel zgolj odsotnost naglasa, tj. nenaglašen zlog (XII.10.33):

Sed accentus quoque cum rigore quodam, tum similitudine ipsa minus suaves habemus, quia ultima syllaba nec acuta umquam excitatur nec flexa circumducitur, sed in gravem vel duas gravis cadit semper. Itaque tanto est sermo Graecus Latino iucundior, ut nostri poetae, quotiens carmen dulce esse voluerunt, illorum id nominibus exornent.

Toda imamo (v primerjavi z grščino) tudi naglase, ki so zaradi nekakšne trdote in podobnosti manj prijetni, kajti zadnji zlog se nikoli ne spodbode z akutom niti ne izpelje s cirkumfleksom, temveč se vedno izide v en *gravis* ali dva. Zato je grščina prijetnejša od latinščine, celo tako zelo, da naši pesniki pesem, kadar bi radi, da bi bila ljubka, okrasijo z njihovimi imeni.

V prid netonemskemu naglaševanju govori zlasti dejstvo, da je latinski naglas odvisen od dolžine zloga, medtem ko je grški odvisen od dolžine samoglasnika.³⁰ V jeziku z dokaj zaznavnim dinamičnim naglasom pride naglašeni zlog nekoliko bolj do izraza kot v jezikih z melodičnim naglasom, kar ima dostikrat za posledico manj izrazito, »malomarno«³⁰ izgovarjavo predvsem zlogov, ki sledijo naglašenemu. Nektera mesta v *Institutio* kažejo, da si je Kvintilijan močno prizadeval izkoreniniti ravno tako malomarno izgovarjavo. Med njimi si zaslužita membno predvsem dve:

²⁹ Allen, *Accent and Rhythm*, 151: »Torej je ravno podobnost latinskih ugotovitev tistim, ki veljajo za grščino, prej v napoto kot v oporo zamisli o melodičnem naglasu v latinščini;«³⁰ prevod avtor prispevka.

³⁰ Allen, *Accent and Rhythm*, 153: »Kontrast z grškim sistemom skoraj ne bi mogel biti večji; močno govori v prid jakosti (ki zaznamuje celoten zlog) in ne tonski višini (ki zaznamuje samo nekatere njegove sestavine);«³⁰ prevod avtor prispevka.

1. Napotki za jasno dikcijo (XI.3.43):

Nam prima est observatio recte pronuntiandi aequalitas, ne sermo subsultet inparibus spatiis ac sonis, miscens longa brevibus, gravia acutis, elata summissis, et inaequalitate horum omnium sicut pedum claudicet.

Kajti prvo, na kar moramo biti pozorni, je enakomerna, pravilna izgovarjava, da govor ne bo poskakoval v neenakih presledkih in glasovih, mešaje dolžine s kračinami, naglašene z nenaglašnim, visoke z nizkimi, in da spričo neenakomernosti vsega tega takorekoč šepal.

2. V luči poznejših glasovnih sprememb, izpričanih v pozni latinščini, domala preroško zveni opozorilo, da se ne pri nastopu ne sme »požirati«
zadnjih besednih zlogov (XI.3.33):

Dilucida vero erit pronuntiatio primum si verba tota exierint, quorum pars devorari, pars destitui solet, plerisque extremas syllabas non perferentibus dum priorum sono indulgent.

Izgovarjava bo pregledna, če se bodo izšle v celoti (tudi tiste) besede, katerih del se (dandanes) požira, del pa opušča, saj večina (govornikov) ne izgovarja zadnjega zloga, ker se preveč posvečajo zvenu prvih.

Za obravnavo latinskega naglaševanja je koristna tudi prigoda neznanega izvora, ki jo omenja v zadnji knjigi (XII.10.56–57):

Nec id mirum sit, cum etiam testium personis aliqua mutantur. Prudenter enim, qui cum interrogasset rusticum testem, an Amphionem <nosset>, negante eo detraxit aspirationem breviaitque secundam eius nominis syllabam, et ille eum sic optime norat. Huius modi casus efficient, ut aliquando dicatur aliter quam scribitur, cum dicere, quo modo scribendum est, non licet.

In to (da se je treba izgovarjavo pri nastopu prilagajati poslušalcem) tudi ni čudno, saj je treba kaj spremeniti celo zaradi osebe, ki nastopa kot priča. Pametno je namreč tisti, ki je izpraševal pričo s podeželja, ali pozna Amfiona, potem ko je oni zanikal, umaknil pridih in skrajšal drugi zlog imena, oni pa ga je (ko ga je vprašal) tako, poznal zelo dobro. Zaradi takih primerov je treba včasih povedati drugače, kot se piše, ker se ne da povedati tako, kot piše.

Čeprav ne vemo, v katerem kraju je tekla obravnava, bi jo še najlaže postavili v južno Italijo ali na Sicilijo. Grško ime Ἀμφίων (*Āmphīōn*) je govornik najprej

izgovoril po grško, torej s *ph* in *ī*, vendar se je ta izgovarjava toliko razlikovala od običajne, da neizobražena priča ni prepoznala imena in je pritrdila šele takrat, ko je govornik ime izgovoril kot [Ámpīō]. Ta prilagoditev kaže predvsem dvoje:

- da so bili pridihnjeni zaporniki slej ko prej grška značilnost, po kateri se je poznal jezik izobražencev;
- da so se grška imena prilagajala latinskim vzorcem: *Āmphīōn* je po okrajšavi dolgega samoglasnika *ante vocalem* prešel (kot *Ámpīō*) v vzorec latinskega *Scipio*.

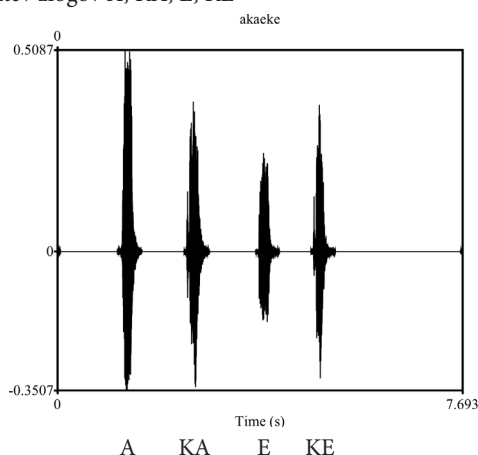
IV. Sklep

Kvintilijan je torej tudi za preučevanje latinskega glasoslovja neprecenljiv vir tako v poglavjih, ki jih posveča izključno slovnici, kot tudi v pripombah in opazkah, raztresenih po ostalih knjigah, saj je tam govoril o dejanski slušni podobi, ne le o slovničarskih predpisih.

1. Iz njegovega časa imamo ohranjenih zelo malo pričevanj slovničarjev, ki bi jim lahko verjeli bolj kot njemu.
2. Zaradi svojega poklica se ni čutil zavezanega slovničarski tradiciji in se je bolj posvečal živi govorici. Manj kot slovničarje ga je vezala tudi zvestoba »črki«, tako da se je lahko z glasovnimi pojavi ukvarjal po nekoliko bolj (čeprav ne izključno) opisni (deskriptivni) in manj po predpisni (normativni) plati.
3. Njegov izjemni posluš je, če verjamemo zgornjemu izvajanju, več kot enkrat zaznal zametke glasovnih sprememb, ki so sledile šele stoletja kasneje.

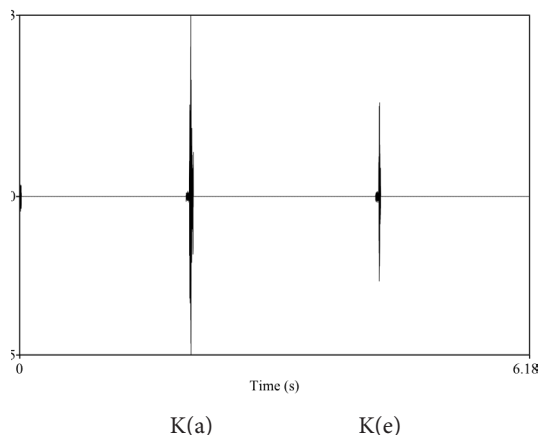
Dodatek

Slikovna ponazoritev zlogov A, KA, E, KE³¹

³¹ Narejena z računalniškim programom *Praat* (<http://www.fon.hum.uva.nl/praat>).

Ponazoritev glasu K v zlogu KA in glasu K v zlogu KE

BIBLIOGRAFIJA

- Allen, Sidney W. *Accent and Rhythm. Prosodic Features of Latin and Greek. A Study in Theory and Reconstruction*. Cambridge: Cambridge University Press, 1973.
- Allen, Sidney W. *Vox Latina. A Guide to the Pronunciation of Classical Latin*. 2. izd. Cambridge: Cambridge University Press, 1978.
- Austin, Roland G. »Quintilian xii.10.27–8.« *The Classical Review* 57, št. 1 (1943): 9–12.
- Ax, Wolfram. *Laut, Stimme, und Sprache: Studien zu drei Grundbegriffen der antiken Sprachtheorie*. Hypomnemata 84. Göttingen: Vandenhoeck in Ruprecht, 1986.
- Boersma, Paul, in David Weenink. Praat: Doing Phonetics by Computer [računalniški program]. Verzija 5.1.37, naložena 1. 7. 2010 z naslova <http://www.praat.org>.
- Bybee, Joan. *Phonology and Language Use*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Clarke, Martin L. »Quintilian: A Biographical Sketch.« *Greece & Rome, Second Series* 14, št. 1 (1967): 24–37.
- Coleman, Robert. »Two Linguistic Topics in Quintilian«, *The Classical Quarterly, New Series* 13, št. 1 (1963): 1–18.
- Colson, Frank H. »Some Problems in the Grammatical Chapters of Quintilian.« *The Classical Quarterly* 10, št. 1 (1916): 17–31.
- —. »The Grammatical Chapters in Quintilian I.4–8.« *The Classical Quarterly* 8, št. 1 (1914): 33–47.
- Hahn, Emma A. »Quintilian on Greek Letters Lacking in Latin and Latin Letters Lacking in Greek (12.10.27–29).« *Language* 17 (1941): 24–32.
- Keil, Heinrich, izd. *Grammatici Latini*. 4. zv., *Scriptores artis metricae*. Leipzig: Teubner, 1874.
- Laing, Gordon J. »Quintilian, the Schoolmaster.« *The Classical Journal* 15, št. 9 (1920): 515–34.
- LHS – Manu Leumann, Johann B. Hofmann in Anton Szantyr. *Lateinische Grammatik*. 1. zv.: Laut- und Formenlehre. München: Beck, 1963.
- Hack, Roy K. »Quintilian Again.« *The Classical Journal* 5, št. 4 (1910): 161–64.

- Nettleship, Henry. »The Study of Latin Grammar among the Romans in the first century A. D.« *Journal of Philology* 15 (1886): 189.
- Ohala, John J. »Phonetics and Historical Phonology.« V: *The Handbook of Historical Linguistics*, ur. B. D. Joseph in R. D. Janda, 669–86. Oxford: Blackwell: 2003.
- von Fritz, Kurt. »Ancient Instruction in 'Grammar' According to Quintilian.« *The American Journal of Philology* 70, št. 4 (1949) 337–66.
- Sommer, Ferdinand, in Raimund Pfister. *Handbuch der lateinischen Laut- und Formenlehre*. Heidelberg: Winter, 1977.
- Swiggers, Pierre. *De Tékhnē Grammatiké van Dionysius Thrax: De oudste spraakkunst in het westen*. Leuven in Paris: Peeters, 1998.

QUINTILIAN UND LATEINISCHE LAUTLEHRE

Zusammenfassung

Die bekanntesten »grammatischen« Stellen aus Quintilians *Institutio oratoria* sind I, 4–9 und XII, 10, 27–34. Wie man hat richtig erkannt hat, schenkte er in den Kapiteln über Grammatikunterricht dem sprachlichen Teil verhältnismäßig mehr Aufmerksamkeit als den literarischen Themen. Dass er den Grammatikunterricht ausführlicher behandelte überrascht nicht, denn Rhetorik als eine kommunikative Tätigkeit kommt ohne Sprachrichtigkeit und Sprachbewußsein nicht aus. Es gibt jedoch auch einige andere Abschnitte behandelnde Stellen, die in den Sonderabhandlungen meist beiseite gelassen werden. Vor allem seine Bemerkungen, die man hie und da im Text findet, sind eine wertvolle Quelle für die Beschreibung des lateinischen Lautsystems. Quintilian erwies als Redner und Rhetoriklehrer für den wirklichen Klang der lateinischen Sprache mehr Feingefühl als Grammmatiker, die die Sprache durch die Brille von *elementa* sahen und sich dem althergebrachten Normativismus verpflichtet fühlten. Dieses Sprachgefühl ermöglichte es ihm - wenn man die Stellen entsprechend interpretiert -, auch Lautveränderungen wahrzunehmen, die sich seinerzeit noch in den Ansätzen befanden und erst Jahrhunderte später - als sie die phonologische Struktur des Lateinischen beeinflussten - in den Abhandlungen der Grammatiker ihre Kodifizierung fanden.